

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁRÓL

A fogyasztók öntudatra ébredése

SOÓS TAMÁS DÉNES

A közösségi média (social media) hatásairól szóló filmek összegyűjtik és felerősítik a netpesszimista nézeteket, de a politikai polarizáció, az álhírek terjedése és a techfüggés nem a közösségi médiával (YouTube, Facebook, Twitter) kezdődött.

• *Korábban milyen disztópiákban jelent meg a social media elképzelése és mennyi valósult meg ezekből?*

Bajomi-Lázár Péter: A netpesszimista nézetek sorában az első fontos állomás Orwell 1984-e volt, amelyben a Nagy Testvér a televízión keresztül figyeli meg az embereket. Nem tudjuk, mi inspirálta Orwellt a regény írásakor, de azt igen, hogy már a harmincas években megvalósult annyi belőle, hogy az IBM német leányvállalata a korabeli számítertechnológiákkal segített a náciaknak összeírni a haláltáborokba szállítandó zsidókat. A másik gyakran citált film Kubrick 2001: *Űrodüsszeiája*, amelyben a számítógép – vagyis a mesterséges intelligencia – átveszi az irányítást az űrhajó felett, és mindenkit meggyilkol. Ezek a populáris kultúrába is beszivárgott művek azért válhattak népszerűvé, mert elterjedt félelmeket, a technológiai változástól és a kontrollvesztéstől való szorongást tükrözték.

Dén Máttyás András: Rám a *Black Mirror* volt nagy hatással, és az *Évek alatt* című HBO-sorozat, amiben egy lány coming outol a szüleinek, akik azt hiszik, lesbikus, de kiderül, hogy transzhumán akar lenni, vagyis információvá válni, hogy megszűnjön létezni a fizikai valóságban. Messzire jutottunk mára Orwell disztópiájától.

Bajomi-Lázár Péter: A médiatechnológia történetében már az írás elterjedésével megjelentek az első disztópiák

arról, hogyan alakítja át ez az új technológia a társadalmat. Platónnak tulajdonítják a mondást, hogy ha az emberek mindent leírnak, akkor elfelejtenek emlékezni. A félelmek alakulását szépen nyomon lehet követni a mozi, a képregények, a tévé, a számítógépes játékok és az internet megjelenésével. A *Társadalmi dilemma* érdekessége, hogy az összes lehetséges negatív scenáriót egyetlen csokorba gyűjti a gyanútlan felhasználó számára. De ezek a netpesszimista nézetek nem a webkettővel születtek meg, hanem valamikor a negyvenes években, csak a mindenkor új médiára vetülnek ki. A kedvezőtlen hatások között említik a techfüggést, ami már a 80-as években a televízióval kapcsolatban is megfogalmazódott félelemként, valamint a társadalom fragmentálódását, miszerint a többféle médiatechnológia és az egyre több médiacsatorna megjelenésével megszűnik a tömegközönség. Így pedig a társadalmi kohézió kerül veszélybe, mert az emberek nem ugyanazokat a tapasztalatokat élik át, nem ugyanazokat az értékeket vallják, végső soron nem ugyanazt a nyelvet beszélik. Ha a kultúra és a kommunikáció közé egyenlőségjelet teszünk, ahogy ezt a kritikai kultúrakutatásban szokás, akkor ez valós veszélynek látszik. Csakhogy a társadalom fragmentálódása nem most kezdődött. Lehet, hogy az FM rádió, lehet, hogy a videomagnó, lehet, hogy a kábel- és a műholdas televízió megjelenésével, sőt az is lehet, hogy a könyvnyomtatás második forradalmával a 18. században, amikor már nem mindenki a *Bibliát* olvasta, vagyis megkezdődött az a paradox jelenség, hogy a könyvnyomtatás a közös tudás destabilizálódásához vezetett.

A másik jelenség, amelyet a társas média-platformok megjelenésének tu-

lajdonítanak, a politikai polarizáció. A webkettő fogalmát először 1999-ben írta le egy kutató, de az Egyesült Államokban 1996-ig visszavezethető a politikai polarizáció. Sőt, ha hosszútávú, *longue durée* történelmi perspektívát választunk, a polarizáció az első hírlapok megjelenése óta egy ciklikus folyamatnak látszik, amely során hol megosztottá vált, hol homogénizálódott a közvélemény, annak függvényében, hogy volt-e gazdasági válság vagy katonai konfliktus, ami megosztotta az embereket, vagy béke és gazdasági prosperitás uralkodott, ami pedig homogénizálta.

Ugyanez igaz a film azon disztópiikus állítására, amely a populizmust tulajdonítja a társas médiának, holott tudjuk, hogy az már a 19. század végén megjelent az Egyesült Államokban, amikor megszületett a Populist Party nevű agrárpopulista, elitellenes párt. Ha a populizmust olyan konzervatív álláspontként definiáljuk, amely az el-lenséget nem az ország határain kívül, hanem azon belül találja meg, akkor ez már a 19. században is működött, amikor legfeljebb tömegsajtó volt, de se mozi, se tévé, se internet nem létezett. Ezekben az esetekben úgy lett volna pontosabb fogalmazni a szakértőknek – és nagyon tendenciózusan hiányzik ez a kritikai perspektíva a filmből –, hogy a társas média-platformok ezeket az évtizedes-évszázados folyamatokat inkább fölgyorsították, katalizálták, de azoknak nem kizárólagos okozói.

Dén Máttyás András: A webkettő megjelenésével kezdődött az a folyamat, amely liberalizálta a tartalom-előállítás. Míg korábban nem adhatott ki mindenki könyvet és nem csinálhatott televíziót, a neten mindenkinek lehet véleménye, bárki lehet publisher. A social médiával pedig eljutottunk odáig, hogy az emberek elhiszek, hogy erre igény is van, és ha jönnek a lájkok, az akár fals megerősítést is nyújthat nekik. Kicsit lesarkítva: ma már egy fürdőszobában készített csücsörítő szelfi is tartalomnak számít. A social médiának hatalmas felelőssége van abban, hogy elhitei emberekkel, bizonyos tartalmaknak értéke van, és az értéket lájkokban méri.

Bajomi-Lázár Péter: Ez csak részben szól a dezintermediációról, vagyis arról, hogy a profi újságírók, a hagyományos kulturális elitet elveszítették a tömegkommunikáció nagy része feletti ellenőrzésüket, tehát nincs, aki mode-

rálja a beszélgetéseket. Részben arról is szó van, hogy az erős, a meghökken-tő, a szélsőséges vélemények gyakoribbak a neten, és a mérések szerint sokkal könnyebben válnak virálissá, mint a középre húzó, mérsékelt hozzászólások, ami az internet politikai gazdaságtanából fakad. Régen kevés megszólalási fórum volt, kevesen tudtak beszélni, de sokan figyeltek rájuk. Mostanra ez megfordult, és a fejlett országokban majdnem mindenki tud beszélni, és a figyelem vált szűkös erőforrássá. Sokan beszélnek és kevesen hallgatják, ami azt jelenti, hogy ha valaki figyelmet akar magának, akkor mond valami erőset. A webkettes közbeszéd radikalizálódása szükségszerű következménye az új kommunikációs technológiának és a csatornák bőségének.

• *Az új technológiákkal a sötét jövőképet vizionáló, pesszimista nézetek is megjelennek, de a Társadalmi dilemmában is elhangzik az érv, hogy a közösségi média megjelenése új szintet képvisel, már csak azért is, mert exponenciálisan fejlődő mesterségesintelligencia-algoritmusok irányítják a motorjait. Tényleg új szintre emelte a közösségi média a politikai polarizációt vagy akár a techfüggőséget?*

Dén Máttyás András: A techfüggőség nem a közösségi média használatá-

val kezdődik, hanem ott, hogy a gyerek kezébe adod a mobiltelefonot vagy az Xboxot, és rákap a *Minecraftra*. A techfüggőség valóban erősödik, de a közösségi média veszélyét nem abban látom, hogy hozzájárul ehhez a folyamathoz. Számomra sokkal ijesztőbb volt, hogy a Facebook októberi leállása effektíve a mobilhálózatokat is megbénította, mert a telefonok folyamatosan lekérdezték és nem találták az oldalt, amitől a készülékek kétszer olyan gyorsan lemerültek, a hálózatok pedig túlterhelte váltak. A techfüggőségnél a pszichológiai függés is sokkal ijesztőbb, amikor emberek azon aggódnak, hogy a közösségi médiás felületük alapján ítélik meg őket, és mit kell kifelé mutatniuk ahhoz, hogy menők legyenek.

Bajomi-Lázár Péter: A Twitter és a Facebook nagymintás vizsgálatai alapján arra jutottak friss kutatások, hogy a társadalmi platformok valóban hozzájárulnak a polarizációhoz. Azok körében, akik négy hétre kiszálltak a Facebookból, csökkent a politikai polarizáció mértéke, szemben a kontrollcsoport tagjaival, akik folytatták a facebookozást. Egy másik kutatás arra jutott, hogy a Twitter is polarizálja a politikai véleményeket, de nem azért, mert visszhangkamrák

Joe Wright:
Black Mirror:
Nosedive
(Bryce Dallas
Howard)

és véleménybuborékok lépnek működésbe, és mindenki csak a saját nézetét megerősítő véleményekkel találkozik, hanem – éppen ellenkezőleg – azért, mert találkozik másfajta nézetekkel.

Hagyományosan ugyanis azt feltételezték a habermasi nyilvánosságkonceptió alapján, hogy ha különböző vélemények jelennek meg egyazon fórumon, és megvalósul a belső pluralizmus, az a racionális vitának, a meggyőzésnek kedvez, és végső soron valamiféle közjó felé konvergálnak a vélemények a másik álláspont megismerésétől. Az 1949 és 1987 között életben lévő „Fairness Doctrine” ennek szellemében írta elő az amerikai rádióknak és televízióknak, hogy nyújtsanak belső pluralizmust, kérdezzenek meg minden érintett felet egy adott témában. De a közéleti kommunikáció annyira nem racionálisan működik, hogy a másik véleménynyel való szembesülés csak felerősíti, és nem hozza egymáshoz közelebb a véleményeket. Azt hiszem, a személyes tapasztalat is azt mutatja, hogy véleménykülönbség esetén a felek süketek párbeszédébe bocsátkoznak, és a saját álláspontjukat ismételtetik rituálisan, ahelyett, hogy meghallgatnák a másik érveit. A nyilvánosság nem akadémiai

szeminárium, ahol racionálisan vitakoznak az emberek, hanem emocionális közeg, és ez határozottan igaz a társas-média-platformokra is.

Az említett Facebook-kutatásban egyébként azt is tapasztalták, hogy a Facebookról négy hétre lekapcsolódók körében a szubjektív jólét az esetek többségében növekedett. Egyszerűen jobban érezték magukat Facebook nélkül, mert több időt töltöttek a valódi, hús-vér társas kapcsolatokkal. Ez valóban egyfajta káros hatását mutatja a társas médiának, de nem mindenkinél: az derült ki itt is, hogy vannak olyan emberek, akiknek az életkörülményeik vagy a személyiségük miatt jobb, ha jelen vannak a társas-média-platformokon, mert ez az egyetlen olyan csatorna, amely összeköti őket más emberekkel.

• *Sokan a „fake news”, az álhírek térnyerését is a közösségi médiának tulajdonítják. A Twitteren például a híreknél hatszor gyorsabban terjednek az álhírek, hangzik el a Társadalmi dilemmában. Tényleg átléptünk az információból a dezinformációs korbá?*

Dén Máttyás András: Abszolút. A gyerekeim négyéves koruk óta pontosan tudják, mert megtanítottam nekik, hogy amit a Facebookon vagy a tévében lát-

nak, az nem a valóság. A social media maga az alternatívvalóság-gyár, még ha nyomokban fel is lelhetők valós információk ezeken a platformokon. Mindenki gyártja a saját valóságát a saját élettéről másoknak, és ugyanezt csinálják, csak szervezettebb keretek között az álhírgyarak. Aki a legszebb képet teszi ki magáról, hogy a többiek irigykedjenek rá és ezáltal szarul érezzék magukat, az partner, vagy ha úgy tetszik, bűnös ebben. Aki nem facebookozik, az nem fogja nyomorultul érezni magát, amiért nem úgy néz ki, ahogy egyébként a másik se néz ki. Általános iskola második osztályától kellene tanítani, hogy abból indulj ki, „amit az interneten látsz, az nem igaz”.

Bajomi-Lázár Péter: Részben egyetértek, részben nem, mert az, hogy mit tekintünk valós hírek és mit álhírnek, nem bináris dolog, hanem graduális ismér. Minden hír – a BBC hírei is – emberi narratíva, és mint ilyen, szükségszerűen ideologikus. Ismeritek a Magritte-képet, ami arról szól, hogy „ez nem egy pipa”, hanem egy pipáról készült festmény. Ugyanez igaz a hírekre is, mert azok sem azonosak az eseményekkel, hanem az eseményekről szóló emberi narratívák. Minden hírben

van egy csipetnyi igazság és egy csipetnyi kitaláció, vagy legalábbis emberi prioritásokat tükröző mérlegetelés.

Dén Máttyás András: Van azért az álhíreknek egy rétege, amelynek semmiféle valóságalapja nincs. Például a clickbait-halálhírek.

Bajomi-Lázár Péter: Ez így van, de nem a társas médiának köszönhetjük a kiötlött álhíreket. A BBC 1957. április elsején arról számolt be, hogy Svájcban megkezdődött a spagettiszüret, és mutatták, ahogy svájci asszonyok népviseletben gyűjtik be a fáról a spagettit. Ezt pedig fél Anglia elhitte a konyha globalizációja előtt. Fake news tehát mindig is volt, de a mérések valóban azt mutatják, hogy az arányuk nagyságrendekkel növekedett az újmédiában, aminek valószínűleg az anonimitás és az alacsony költség az oka. Egyrészt nagyon könnyű függetlennek álcázott álhírgyarakat létrehozni, amelyek kötődnek valamilyen politikai szervezethez. Régen ezt nem lehetett megcsinálni, mert világos volt, hogy a moszkvai rádió a szovjet kommunista párt szócsove, a berlini rádió pedig a nemzetiszocialista párté. És persze sokkal olcsóbb is az álhírek terjesztése, ezért egy álhírt több különböző forrásból is elindítanak, és ez létrehozhat egy olyan

Russell T. Davies:
Évek alatt
(Lydia West)

hatást, hogy az álhírek megerősítik egymást, és hihetőbbé válnak.

Dén Máttyás András: Ugyanakkor könyebben lehetne kontrollálni is őket.

Bajomi-Lázár Péter: Ez valószínűleg igaz, mert amikor a Facebook elkezdte megzavarni a kérdéses tartalmakat, valóban visszaesett az azokra adott reakciók száma.

• *Szintén közkeletű félelem, hogy a közösségi média és az algoritmusai olyan visszaélésekre adnak lehetőséget, amelyek aláássák a demokráciát, vagy már működésükből kifolyólag felpörgetnek álhíreket és összeesküvés-elméleteket, amikor az embereket legkönnyebben beszippantó „nyúlüregeket” kínálnak fel a felhasználóknak.* A Cambridge Analytica sztori című film azt meséli el, hogyan alkották meg a Cambridge Analyticánál a bizonytalan szavazók pszichológiai profilját a Facebooktól (sokszor etikátlannul) kinyert adatokból, hogy aztán célzott cikkekkkel, videókkal és hirdetésekkel meggyőzzék őket a Brexit-szavazásnál és a 2016-os amerikai elnökválasztási kampányban. Mekkora veszélyt jelentenek a demokráciára a szabályozatlan társas-média-platfomok?

Dén Máttyás András: Ha van egy esz-közöd, amin irányítani tudod, milyen hír milyen formában és kihez jut el, akkor te irányítod a közvélemény jelentős részét. A big tech cégek gyakorlatilag államok felett működő identitások, amiket véleménygyarmatosításra használnak. Óriási veszélyt látok abban, hogy algoritmusok szabályozzák, milyen tartalom jelenjen meg az emberek számára, mert sem azok működése, sem a mögöttük rejlő értékrendszer nem átlátható.

Bajomi-Lázár Péter: Kétségtelen, hogy ez komoly társadalmi veszélyt hordoz magában, és az is kétségtelen, hogy ebben a Facebooknak és más, monopolhelyzetben lévő társas-média-platfomoknak nagy szerepük van. De ha megnézzük, mit ír erről Castells, akkor kicsit bonyolultabbnak látszik a történet. Ő azt mondja, hogy alapvetően a globalizáció áll a polarizáció és a populizmus megerősödésének hátterében. A termelés decentralizálása, az alsó-középosztály vagy a munkásosztály deklasszálódása, a hagyományos identitások reakcióként való felerősödése, beleértve a nacionalizmust és a vallási fanatizmust is. És bár ezt nem mondja ki, de érzékelteti, hogy ebben szerepe lehet az eliteknek árulásának is. Az

elitek ugyanis elárulták a társadalmat azzal, hogy a neoliberális gazdaságpolitika globális paradigmává válását támogatták, és semmi mással nem törődtek, mint a termelékenység és a profitráta fenntartásával. Akár olyan áron is, hogy a belföldi munkásosztályok egzisztenciális helyzete és nem mellékesen identitása is meggyengült, és ez fogékonnyá tette őket a populisták retorikájára. A demokratikus kohézió meggyengülésének csak az egyik oka a társas-média-platfomok megjelenése, és nagyon nehéz lenne százalékosan mérni, hogy pontosan mekkora a szerepük benne.

• *Reális az a félelem, hogy a demokratikus kohézió meggyengülése akár polgárháborúhoz vagy a jelenlegi civilizáció összeomlásához vezethet?*

Dén Máttyás András: Én reális esélyt látok arra, hogy ezek az indulatok más mederbe terelődjenek. Nem úgy tűnik, hogy a Facebook részéről születne ön-szabályozás, a politika pedig partner lett a társadalmi károk feletti félrenézésben, mert rájöttek, hogy ha kellő pénzt öntenek ezekbe a platfomokba, akkor el tudják érni és befolyásolni tudják az embereket. Erre rákaptak, mint egy cukorkára, itthon is. Lehet, hogy idealista vagyok, de azt gondolom, ez előbb-utóbb át fogja lépni az emberek ingerküszöbét, és telítődnek az álhírekkel és a Facebookon látható tartalmakkal. Lesz majd egy masszív elvándorlás, ahogy ez megtörtént a MySpace-szel vagy az iwiw-vel is, és talán kialakul egy új platfom, egy új közeg, amihez tudatosabban és kritikusabban állnak majd a fogyasztók. Talán nem véletlen, hogy az Internet Hungary Konferenciának is az volt a címe idén, hogy *A fogyasztók öntudatra ébredése.*

Bajomi-Lázár Péter: A polarizáció egy ciklikus folyamat; hogy szétesnek-e társadalmak, az nyitott kérdés. Biden megválasztása, aki egy integráló retorikát hozott vissza az USA-ban, mintha a normalizálódás első jele lenne. Majd meglátjuk.

• *A Csapda a neten című cseh dokumentumfilm ijesztő képet vázol arról, mennyi (és milyen súlyos) online zaklatásnak vannak kitéve a netet szabadon használó kiskorúak. A forgatás 10 napja alatt közel 2500 férfi zaklatta a magát kiskorúnak kiadó három színésznőt; többen a meztelen képeik kipoztolásával zsarolták és öngyilkosságra buzdították őket. A szolgáltatók nem szűrnek vagy ellenőrzik*

a kommunikációt, és a filmben is felmerül az a javaslat, hogy adminisztrálniuk kellene a webhelyeiket, és ha felfedezik, hogy visszaélés történik, egyértelmű lépéseket kellene tenniük. Hogyan kellene szabályozni a közösségimédia-platfomokat, akár a politikai álhírek, akár ezen visszaélések tekintetében?

Dén Máttyás András: Ez olyan, mint amikor egy rendőr áruhában drogot vásárol és lebuktatja a dílert. Jó lenne, ha a kiberrendőrség valószínűleg meg a filmben látott scenáriót, és begyűjtené az embereket, akik erre reagálnak. Az álhírek szabályozását én egyfajta scoring-rendszerrel képzelem el, amely értékeli a híreket. Meg lehetne állapodni az internetszolgáltatókkal is, hogy jelezzék bizonyos weboldalakról, hogy veszélyesek, álhíreket terjesztenek. Ez persze egy kőkemény és pártfüggetlen médiahatóságot feltételezne, ami tudjuk, hogy Magyarországon – legalábbis pártfüggetlen mivoltában – nem létezik.

Bajomi-Lázár Péter: Azt gondolom, az internetnek ez a fajta ellenőrzése eléggé visszás szólásszabadság-ügyi kérdéseket vet fel. A Facebook és a net szabályozásánál sokkal szerencsésebbnek tartanám, ha újfajta közszolgálati médiumként létrejönne egy olyan közösségimédia-platfom, amelyen nincsenek hirdetések, amelyen az algoritmusok transzparensnek és a felhasználók által állíthatóak, és amelyet nem nemzeti kormányok, hanem összeurópai erőfeszítés működtetne, mert így valamelyest ki lehetne szűrni a politikai befolyásolási kísérleteket. Fel lehet tételni, hogy sokan, akik elégedetlenek a Facebookkal, átköltöznének egy ilyen platformra, amely nem árasztja el hirdetésekké az embert, amelyen be lehet állítani a keresési feltételeket, és amelyen esetleg – és ebben egyetértek Máttyással – lehetne alkalmazni moderátorokat, akiknek erre a társas-média-platfomra terjedne ki a jogkörük, és ellenőrzött híreket szolgáltatnának. Ezt a másfajta platformot támogató állami beavatkozást szerencsésebbnek tartanám a tiltásnál.

Dén Máttyás András: Én se tiltanék, hanem score-olnám a híreket és azok forrásait moderátorokkal, és azok átlaga jellemeznék az oldalakat. Szerintem lehetne úgy szabályozni ezeket a tartalmakat akár a Facebookon is, hogy az ne cenzúraként, hanem a felhasználók biztonsága érdekében tett lépésként működjön. •